

BÁSNICKÁ A PREKLADATEĽSKÁ JAZYKOVÁ TVORIVOSŤ VILIAMA TURČÁNYHO

Ján Kačala

Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Kačala, Ján. 2021. „Poetic and translational linguistic creativity of Viliam Turčány.“
Philologia 31 (2): 11-18

Abstrakt: Témou state je analýza tvorivého vzťahu Viliama Turčányho k jazyku, tak ako sa prejavuje v jeho vlastnej básnickej tvorbe, v prekladateľskej tvorbe, v textologickom a edičnom záujme o dielo Jána Hollého, ako aj v jeho literárnovednom bádani. Stať sa člení na štyri časti: osobnosť Viliama Turčányho, Viliam Turčány ako básnik, Viliam Turčány ako literárny vedec a prekladateľské dielo Viliama Turčányho.

Kľúčové slová: Viliam Turčány, jazyková tvorivosť; básnické, vedecké a prekladateľské dielo Viliama Turčányho; textologické záujmy o dielo Jána Hollého

Abstract: The theme of the study is the analysis of Viliam Turčány's creative relationship to the language, as it is manifested in his own poetic work, in his translation work, in his textological and editorial interest in the work of Ján Hollý, as well as in his literary research. The article is divided into four parts: the personality of Viliam Turčány, Viliam Turčány as a poet, Viliam Turčány as a literary scientist and the translation work of Viliam Turčány.

Key words: Viliam Turčány, linguistic creativity; poetic, scientific and translation work of Viliam Turčány; textological interests in the work of Ján Hollý

ÚVOD

Témou state je analýza tvorivého vzťahu Viliama Turčányho k jazyku. Je to vzťah mnohorozmerný; táto mnohorozmernosť vyplýva z bezprostredného hlbokého aj širokého pracovného zaujatia autora za jazykovú tvorivosť vo vlastnej básnickej tvorbe, v jeho vedeckej spisbe, v prekladateľskej činnosti z viacerých jazykov aj v textológii. Vo vlastnej básnickej tvorbe sa žiada u autora

vyzdvihnúť jednak Turčányho vzťah k celému slovenskému národnému jazyku a jeho existenčným formám a jednak v rámci spisovného jazyka aj k jeho rozličným kodifikovaným útvarom, prípadne normám platiacim v rozdielnych obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny – od bernolákovskej spisovnej slovenčiny až po súčasnú podobu spisovnej slovenčiny. V prekladateľskej dimenzii u Viliama Turčányho vyniká jeho dôverné poznanie jazykov, z ktorých prekladal, pričom jeho vrcholným prekladateľským dielom je preklad Danteho *Božskej komédie*, ktorý potvrdzuje jednak mimoriadne schopnosti básnika a prekladateľa v jednej osobe a jednak bohatosť a dokonalosť prostriedkov našej spisovnej reči na ideové aj poetické pretlmočenie tohto jedinečného diela svetovej poézie do nášho jazyka. Textologická zaangažovanosť Viliama Turčányho je zviazaná predovšetkým s pretlmočením a vydávaním básnického diela veľkého ducha slovenskej poézie Jána Hollého.

Naša stať sa člení na štyri časti: I. Osobnosť Viliama Turčányho, II. Viliam Turčány ako básnik, III. Viliam Turčány ako literárny vedec a IV. Prekladateľské dielo Viliama Turčányho.

1. OSOBNOSŤ VILIAMA TURČÁNYHO

Osobnosť Viliama Turčányho (1928 – 2021) sa vyznačuje neobyčajnou šírkou tvorivých záujmov a tie autor pretvoril do mimoriadne rozsiahleho diela. Viliama Turčányho teda výrazne charakterizuje mnohostrannosť: je to básnik, literárny vedec, prekladateľ z viacerých rozdielnych jazykov, ako aj textológ a editor. Základné znaky Turčányho osobnosti a tvorivého diela vidíme predovšetkým v jeho neobyčajnom nadaní a v nevšednej pracovitosti, v jeho hlbokom a všestrannom štúdiu skúmanej problematiky, ktoré mu umožnilo nadobudnúť široké vedomosti z mnohých pracovných oblastí, ďalej vo fenomenálnej pamäti, v dôkladnom poznaní jazyka a v jeho jazykovej tvorivosti, ako aj v aktívnom slovenskom vlastenectve – to všetko z neho robí aj jazykovú osobnosť –, ďalej v dôvernom poznaní inonárodných kultúr, osobitne literatúr, a v čerpaní inšpirácie z nich na obohacovanie slovenskej národnej kultúry v mnohých jej oblastiach. V týchto vlastnostiach sa osobitne vyníma jeho obdiv k antike a veľkým zjavom stredovekej románskej literatúry a úsilie o transformovanie výsledkov inonárodných literatúr do slovenčiny a z toho vyplývajúci výrazný osobný príspevok k aktívnemu vyrovnávaniu sa našej kultúry s výsledkami inonárodnej, osobitne vrcholkov svetovej písomnej kultúry. Z osobnostnej stránky sa žiada vyzdvihnúť Turčányho pevné presvedčenie o jestvovaní základného ľudského dobra, ktorému adresoval najmä svoje poetické dielo, a pevnú vieru v božské formovanie tohto dobra, v mene ktorej

v záujme tohto dobra po celý život pôsobil. V týchto aj v ďalších atribútoch sa dal tvorivo ovplyvniť svojim veľkým básnickým, prekladateľským aj ľudským vzorom, Jánom Hollým (1785 – 1849).

2. VILIAM TURČÁNY AKO BÁSNIK

Ako autor pôvodnej slovenskej poézie Viliam Turčány platí ako mysliteľsky aj emocionálne hlboký básnik s obdivuhodnou schopnosťou hlbokého ponoru do ľudského vnútra, ideovo motivovaný pevnou vierou v človeka a v jestvovanie božského pôsobenia v ňom. Svoje básnické poslanie zaodievá do poeticky dokonale vycizelovaných veršov plných pôsobivých básnických obrazov a založených na jemnom poznaní možností a prostriedkov slovenského jazyka, rešpektovaní aj básnikom „zjemňovaní“ jeho noriem a usiluje sa o vrcholnú kultúru básnického jazyka. Z básnických figúr upozorňujú na seba virtuózne zostavené palindrómy majúce viaceré dimenzie: základná je v názvoch jednotlivých zbierok, ale pozorujeme ju aj vnútri zbierok v názvoch básní a básnických cyklov a napokon aj v istej súhre názvov dvoch rozdielnych zbierok. (1) V prvom rozmere palindrómy potvrdzujú názvy *Jarky v kraji* (1957), *Aj most som ja* (1977), *Oheň z neho* (1992), *Rada a dar* (1995), *Obrazy, čiže Mária i rám* (2000). (2) V názvoch básní je doložený v prípadoch typu *Móda a dóm*, *Radar* zo zbierky *Rada a dar* alebo v básni *Jar a raj* s podtitulom *Ave Eva?* A napokon (3) súvzťažnosť takto zostavených názvov zbierok potvrdzujú prípady *V toku* (1965) a jeho zrkadlový obraz *U kotvy* (1972). Verše Viliama Turčányho sú plné kalambúrov, hier s hláskami a so slovom typu *Hlahol hlások*, *Hlaholiaci uhol*, *Lode idú dole* (sú to názvy básní či básnických cyklov zo zbierky *Rada a dar*), opakovacích figúr, kaligramov, intertextovosti a predovšetkým dokonalej rýmovej výstavby s tzv. vertikálnou obraznosťou, ktorou sa rozumie veršová obraznosť – oproti horizontálnej, ktorá sa chápe ako významové utváranie básne. Tieto a ďalšie vlastnosti potvrdzujú básnikovu záľubu v skúšaní možností slovenského jazyka na poetické stváranie jeho ideového a estetického posolstva. Napríklad v zbierke *Rada a dar*, ktorá bola predmetom našej systematickej a podrobnej jazykovej a štylistickej analýzy (bližšie pozri Kačala 2006), stretá sa čitateľ s neobyčajnou bohatosťou a pestrosťou slovnej zásoby slovenského národného jazyka vrátane nevšedne bohatého záberu vlastných mien najrozmanitejšieho druhu, čistotou tvarov a rozmanitosťou použitých vetných typov. Aj to svedčí o hĺbke autorovho poznania nášho národného jazyka aj o vrcholne dôkladnom narábaní s jeho pravidlami a prostriedkami na dosiahnutie želaného autorovho estetického zámeru.

3. VILIAM TURČÁNY AKO LITERÁRNY VEDEC

Literárnovedné bádanie sa Viliamovi Turčánymu stalo chlebovou stránkou jeho tvorivého života. Po absolvovaní univerzitného štúdia na Slovenskej univerzite v Bratislave (odbor slovenský jazyk a francúzsky jazyk) hneď roku 1952 nastúpil do Ústavu slovenskej literatúry SAV a zostal mu verný do odchodu do dôchodku roku 1988. Tento pracovný pomer bol prerušený jeho dvojročným lektorským účinkovaním na univerzite v Neapole v rokoch 1970 – 1972. Vo vedeckej činnosti sa sústredil na analýzu básnickej tvorby vrcholných slovenských básnikov Pavla Országha Hviezdoslava, Svetozára Hurbana Vajanského, Janka Jesenského, Ivana Kraska, Jána Kollára a osobitne na Jána Hollého, rozoberal aj poetiku Hviezdoslavových prekladov a preklady Petrarca a Danteho do slovenčiny. Centrom vedeckej pozornosti sa mu stala verzológia, jej je venované aj vrcholné Turčányho dielo *Rým v slovenskej poézii*, vydané vo Vede, vydavateľstve SAV, roku 1975. V samostatných kapitolách tu rozoberá rým v ľudovej poézii, v poézii štúrovských básnikov, v období Pavla Országha Hviezdoslava a Ivana Kraska a rým v poetizme. Ostatná kapitola *Teória rýmu* zhŕňa dosiahnuté výsledky a predkladá „teoretické zovšeobecnenia trvalej hodnoty“ (Valcerová 2014, 93). Pozoruhodná je Turčányho definícia rýmu, vychádzajúca z analýzy slovenskej poézie v toku storočí: chápe ho ako „čiastočnú zvukovú zhodu popri čiastočnej zvukovej odlišnosti dvoch alebo viacerých slov na konci verša“ (Turčány 1975, 329); upozorňujeme v nej na poukaz „čiastočnej zvukovej odlišnosti“ slov na konci verša ako vyváženie „čiastočnej zvukovej zhody“. Pre vedeckú činnosť Viliama Turčányho je charakteristické, že je bytostne spojená s jeho ostatnými osobnými životnými angažovanosťami – vlastnou básnickou a prekladateľskou, ako aj s redakčnou a editorskou činnosťou (osobitne vo vzťahu k Jánovi Hollému). Viliam Turčány je autorom veľkého počtu literárnovedných monografií, štúdií v časopisoch a zborníkoch a článkov.

4. PREKLADATEĽSKÉ DIELO VILIAMA TURČÁNYHO

Obrovské prekladateľské dielo Viliama Turčányho je primárne zviazané s majstrovým očarením zo strany Jána Hollého, v jeho duchovných šľapajach aj s oporou o Hollého preklady antických básnikov sa podujal na svoje mnohé preklady z antickej poézie z diela Vergília, Ovídia a najmä na poetické pretlačenie básnického posolstva stredovekých a renesančných poetov Michelangela, Petrarca a osobitne na prebásnenie Danteho vrcholného poetického diela *Božská komédia* v troch častiach: I. diel *Peklo* – preklad Viliam Turčány a Jo-

zef Felix (Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964); II. diel *Očistec* – preklad Viliam Turčány a Jozef Felix (Bratislava: Tatran 1982); III. diel *Raj* – preklad Viliam Turčány (Bratislava: Tatran 1986). Ide o monumentálny preklad jedného zo základných diel svetovej poézie, ktorý sa zároveň stal „jedinečnou ukážkou výrazových kvalít slovenčiny ako básnického jazyka“ (Hučková 2014, 13).

Preklad monumentálnej Božskej komédie od Danteho Alighieriho nesie všetky znaky dokonalého prebásnenia klasického a umelecky náročného originálu. Vyznačuje sa využívaním neobyčajného bohatstva a rozmanitosti slovnej zásoby slovenského jazyka, primeraným tvarovým a syntaktickým stvárnením náročného básnického textu, bohatou obraznosťou, originálnymi prirovnaniami, pestrými figúrami a dôsledným metrickým a veršovým usporiadaním. Tak ako v jeho vlastnej básnickej aj bádateľskej tvorbe a v ostatných prekladoch ako spoľahlivá opora mu slúžila lexikálna, tvarová aj syntaktická a štylistická bohatosť a rozvitosť slovenčiny a Turčányho dôkladné poznanie tejto bohatosti a rozvitosti slovenčiny, ale aj vyvinutý jazykový cit. K prekladu I. časti *Božskej komédie* s názvom *Peklo* autor pristupoval už ako zrelý básnik a literárny vedec a jazykovo využíval spoluprácu s veľkým znalcom románskych literatúr a jazykov, zakladateľom slovenskej romanistiky, literárnym historikom a prekladateľom Dr. Jozefom Felixom (1913 – 1977). Svoju jazykovú aj básnickú a bádateľskú zdatnosť si posilnil počas dvojročného pobytu na univerzite v Neapole v rokoch 1970 – 1972, kde pôsobil ako lektor slovenského a českého jazyka a literatúry. Pri II. časti *Božskej komédie* – *Očistec* (1982) jazyková spolupráca s Jozefom Felixom pokračovala, no po smrti Jozefa Felixa bol v prekladateľskej práci nútený pokračovať sám a sám preložil aj záverečnú časť *Raj*, ktorá vyšla roku 1982.

Vo svojom úvodnom texte *O horizontálnej a vertikálnej obraznosti* v publikácii *Cestami poézie I. Za obraznosťou básnictva*, publikovanej v Literárnom informačnom centre roku 2003, Viliam Turčány venuje osobitnú pozornosť Danteho „básnickému veľkoútvary“ – tercínam, ktorých je tento básnik bezprostredným tvorcom (tercíny sú strofy, ktoré sa skladajú z troch desať- alebo jedenásťslabičných veršov s jambickým pôdorysom, pričom prostredný z nich sa rýmuje s prvým a tretím veršom nasledujúcej strofy). Píše: „V stredovekej poézii vysoko vyčnievajú až dodnes živé dva básnické útvary, pri ktorých takisto môžeme určiť ich prvoskladateľov. V prvom rade to je sonet a jeho prvotvorca Jacopo da Lentino, pisár a notár cisára Fridricha II. (1194 – 1250), ktorému zo 40 sonetov sicílskej básnickej školy, v nej sa sonet objavuje ako v prvej – autorsky patrí až 25 týchto skladieb. Druhým veľkoútvary básnickým sú Danteho tercíny, prvý raz ich použil v celej svojej Božskej komédii (vyše 14 tisíc veršov).“ (Turčány 2014, 17) „Tercíny – pokračuje Viliam Turčá-

ny – vynašiel Dante okolo roku 1306. Každý zo 100 spevov Božskej komédie, ktorý obsahuje v priemere 142 veršov, má rýmovú schému ABA, BCB, CDC, DED... XYX. Čiže druhý člen predošlej tercíny sa rýmuje vždy s prvým a tretím veršom tercíny nasledujúcej, pričom je práve rozhodujúcim on, druhý člen. Už tu môžeme povedať, že práve on predstavuje v tejto „trojici“ druhú božskú osobu, Ježiša Krista, vtelené Slovo, bez ktorého nič nebolo stvorené, ako sa píše v Evanjeliu podľa sv. Jána.“ (Turčány 2014, 18) V ďalších riadkoch Viliam Turčány rozvíja túto tému rozborom záverečných veršov *Božskej komédie* s poukazom na obraz najsvätejšej Trojice v podobe troch rovnako veľkých kruhov. Aj tu je uprostred kruhov, t. j. ako druhý v kruhu, druhá božská osoba v ľudskej podobe Ježiša Krista.

Svoju úvodnú úvahu autor uzatvára priznaním, že „podobne ako Puškin svoju hrdinku miloval som i ja pri svojich prekladoch a výkladoch veršové rozmery v básňach trubadúrov, Danteho, Petrarca a iných svetových básnikov i našich – a že prajem ich čitateľom, aby tiež milovali aj ich vertikálnu obraznosť.“ (Turčány 2014, 20; prevzaté z práce Turčány: *Cestami poézie I. Za obraznosťou básnictva*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2003, s. 8 – 12)

Prekladateľský rozmer Viliama Turčányho by bol veľmi neucelený, keby sme nevzali do úvahy jeho prekladateľskú a básnickú angažovanosť pri prekladaní zo staroslovienčiny do súčasnej slovenčiny, ako aj z bernolákovskej spisovnej slovenčiny do súčasnej spisovnej slovenčiny. Viliam Turčány je neoddeliteľne zviazaný s prekladom skvostu staroslovienskeho písomníctva – *Proglasu*, pochádzajúceho z roku 868, od Konštantína Filozofa – do súčasnej spisovnej slovenčiny za jazykovej spolupráce profesora Eugena Paulinyho (1912 – 1983). Viliam Turčány sa neobyčajným spôsobom zaslúžil o všeobecnejšiu známosť básnického, duchovného a filozofického odkazu Konštantína Filozofa – *Proglasu* – jednak svojím prebásnením a neprestávajúcim zdokonaľovaním slovenskej verzie tohto vzácneho textu, keďže sa k nemu neprestajne vracal, jednak jeho častým citovaním vo svojich dielach a napokon aj pôsobivým recitovaním, a to nielen v súčasnej slovenčine, ale aj v pôvodnej staroslovienčine.

Po celý pracovný život sa zaoberal dielom jedného z najväčších zjavov slovenskej poézie Jána Hollého. Študoval jeho preklady z antickej poézie, všestranne skúmal jeho básnický jazyk – bernolákovčinu – a pokladal ju za „výborný materiál pre časomieru“ a za „mimoriadne ohybný jazyk“, ako sa bol vyjadril vo svojej publikácii *Hollý vo výbere a interpretácii Viliama Turčányho* na s. 10 a 11, interpretoval Hollého veľké myšlienkové, emocionálne, filozofické a priamo dejinné básnické poslanstvo, zostavil výbery z jeho poézie a jedným z najpozoruhodnejších z nich je práve citovaná publikácia *Hollý vo výbere a interpretácii Viliama Turčányho*, uverejnená v niekdajšej úspešnej

edícii *Kruh milovníkov poézie* vo vydavateľstve *Slovenský spisovateľ* v Bratislave roku 1976 na 224 stranách; v publikácii mnohé Hollého básne, prípadne ich časti preložil a spolu so svojimi prekladmi uverejnil v nej aj preklady Hollého básní z pera ďalších slovenských básnikov – Jána Kostru, Milana Krausa – a rozhodujúcim spôsobom prispel k vydaniu dvoch zväzkov *Diela Jána Hollého* v edícii *Zlatý fond slovenskej literatúry* v Slovenskom Tatrane roku 1999 na bezmála 1100 stranách, je autorom poznámok a urobil textologickú úpravu Hollého diela, uverejneného v paralelnej bernolákovsko-súčasnej textácii, a spolu s Jánom Kostrom, Ľubomírom Feldekom, Jánom Buzássym, Jozefom Mihalkovičom je prekladateľom tohto Hollého diela do súčasnej spisovnej slovenčiny: preložil Hollého *Pesne/Piesne* a *Rozličné básne/Rozličné básne*.

Veľkú pozornosť venoval rozboru a interpretácii Hollého časomerného verša. Stal sa tak jedným z našich najväčších a – možno povedať – aj naj dôvernejším znalcom básnikovej osobnosti a života, ako aj básnického a prekladateľského diela Jána Hollého. V danej súvislosti hodno pripomenúť, že v zborníku *Pamäť literárnej vedy. Viliam Turčány* (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014) je téme Turčányho vzťahu k Jánovi Hollému venovaná na s. 64 – 78 samostatná stať, pochádzajúca od Lenky Riškovej.

ZÁVER

Na záver pripájame slová rovnako zdatnej znalkyne Hollého, ale aj Turčányho diela profesorky Evy Fordinálovej z citovaného zborníka venovaného Viliamovi Turčánymu ako symbolu pamäti literárnej vedy z roku 2014: „Ak by sme chceli nájsť kľúčové slovo Turčányho tvorby, jednoznačne by to bolo SLOVO. To, ktoré bolo na počiatku a pretrváva v nás. Úcta k slovu – Slovo ako „dar od Boha nám zoslaný, dar všetkým dušiam, čo ho vďačne prijímú“ (Konštantín Filozof: *Proglas*). A takto prijímam aj tvorbu Viliama Turčányho.“ (Fordinálová 2014, 34)

Literatúra

- Dante Alighieri. 1964. *Božská komédia I. Peklo*, prekl. a ed. Viliam Turčány a Jozef Felix. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Dante Alighieri. 1982. *Božská komédia II. Očistec*, prekl. Viliam Turčány a Jozef Felix. Bratislava: Tatran.
- Dante Alighieri. 1986. *Božská komédia III. Raj*, prekl. Viliam Turčány. Bratislava: Tatran.

- Hollý vo výbere a interpretácii Viliama Turčányho. 1976. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Fordinálová, Eva. 2014. „Čo som pochopila prostredníctvom diela Viliama Turčányho.“ In *Pamäť literárnej vedy. Viliam Turčány*, Lenka Rišková, Dana Hučková (eds.), 32 – 34. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Hollý, Ján. 1999. *Dielo I. – II.* Bratislava: Tatran.
- Hučková, Dana. 2014. „Viliam Turčány a jeho literárnovedné dielo v aktuálnej recepcii.“ In *Pamäť literárnej vedy. Viliam Turčány*, Lenka Rišková, Dana Hučková (eds.), 11 – 15. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014.
- Kačala, Ján. 2006. „Jedinečný básnický jazyk Viliama Turčányho.“ In *Slovenčina v literárnej praxi*, 33 – 43. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Rišková, Lenka a Dana Hučková. ed. 2014. *Pamäť literárnej vedy. Viliam Turčány*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Rišková, Lenka. 2014. „Turčány a Hollý.“ In *Pamäť literárnej vedy. Viliam Turčány*, Lenka Rišková, Dana Hučková (eds.), 64 – 78. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Turčány, Viliam. 1975. *Rým v slovenskej poézii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Turčány, Viliam. 2003. *Cestami poézie I. Za obraznosťou básnictva*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Turčány, Viliam. 2014. „O horizontálnej a vertikálnej obraznosti. (Úvod).“ In *Pamäť literárnej vedy. Viliam Turčány*, Lenka Rišková, Dana Hučková (eds.), 16 – 20. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Valcerová, Anna. 2014. „Nerýmované dejiny rýmu v slovenskej poézii. Viliam Turčány: Rým v slovenskej poézii.“ In *Pamäť literárnej vedy. Viliam Turčány*, Lenka Rišková, Dana Hučková (eds.), 92 – 104. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.

prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Ústav filologických štúdií
Pedagogická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Račianska 59
813 34 Bratislava
kacala@fedu.uniba.sk